

Dag Solhjell:

Varig vernede fortidsminner på Høvringen

30. desember 2016

Varig vernede fortidsminner er slike som er eldre enn 1537, altså fra tiden før reformasjonen. Det er to typer slike fortidsminner på Høvringen: Spor etter utvinning av jernmalm fra myr, såkalte jernvinneanlegg, og spor etter fangst av elg og kanskje også reinsdyr.

De fleste av disse sporene er registrert og kort beskrevet av arkeolog på vegne av Riksantikvaren, men er ikke nærmere arkeologisk undersøkt eller forsøkt tidfestet. De er minst 600 år gamle. Ingen av disse sporene er merket med skilt. De står ikke på noe lokalt kart, men de fleste er tydelig markert og beskrevet på statens kartverk, for den enkelte eiendom med gårds- og bruksnummer, slik vi finner dem på Statskarts hjemmeside. Nesten ingen av disse fortidsminnene er kjent for lokalbefolkningen. Tre spor etter utvinning av myrmalm er mer eller mindre ødelagt eller skadet av lokale vei- eller avløpsanlegg, to av dem de siste årene. Det er miljøkriminalitet, som kan straffes.

Utvinningen av myrmalm har etterlatt seg to typer spor: runde groper etter produksjon av trekull med rester av trekull, og slagghauger med slagg etter utsmelting av jern. De to sportypene befinner seg like ved hverandre. Det er flere groper like ved hverandre, inntil fem på samme sted. Gropene har gjerne en forhøyet rand rundt seg, der jorda i gropen er kastet opp. Det kan kanskje også være spor etter smeltehytten der den siste utsmeltingen av jernet fant sted. Om det også har vært smie her, for bearbeiding av jernet til våpen og redskaper er uvisst. Det er fem steder der det er spor etter utvinning av myrmalm. Nedenfor er de nummerert fra 1 til 5.

Dyrefangsten har på Høvringen etterlatt seg spor i form av runde groper med oppkastet kant rundt. Det er registrert fire slike steder med fangstgroper. Det er to typer slike fangststeder på Høvringen: tre steder hvor det bare er en eller to groper, og ett sted der det er et helt fangstanlegg med hele 14 groper på rekke og rad. Nedenfor er stedene nummerert fra A til D.

Mens gropene etter utvinning av myrmalm er av ganske lik størrelse, varierer fangstgropenes størrelse meget.

Ellers i området rundt Høvringen, som på Karihaugen, Formokampen, Solsidevassberget, i Kjondalen, på Fremre Bråkdalshø, oppunder Sletthø og under Veslekuva, er det et stort antall steinmurte fangstgraver for reinsdyrjakt, og også bågasteller med lave murer som jegere med bil og bue lå bak mens de ventet på at reinsdyrene skulle komme nærmere. Slike steinmurte fangstgraver finner vi ikke på Høvringen. Men det er minst 100 av dem innen dagsturavstand fra Høvringen – de nærmeste fire finner vi høyt oppunder Karihaugen.

Det skilles mellom fangstgroper og fangstgraver: gropene er runde og gravd ned i løsmasse, gravene er om lag 180 lange og dype og 60-80 cm. brede og kledd med stein og er anlagt i terreng med mye skiferheller. Fangstgravene er beregnet på jakt på reinsdyr, fangstgropene trolig mest for elg. Fangstgravene er stort sett lokalisert meget høyere og i skogbare områder enn fangstgropene, som synes mest anlagt i skog eller på kantene av vassdrag. Både gravene og gropene er anlagt langs dyrenes trekkruiter.

Produksjonen av myrmalm foregikk, forenklet fremstilt på følgende måte: Det ble laget store mengder trekull ved å sette fyr på ved som brant under redusert tilførsel av surstoff. Trekull

brenner under høyere temperatur enn ved, og ble brukt under alle stadier i jernfremstillingen. Det ble stukket ut stykker av malmholdig myr, som ble satt til tørking til neste år. Når de var tørre, ble de lagt på et bål av trekull, og alt organisk materiale brant da opp. Restene ble da oppvarmet på nytt, og jernet og slagget ble skilt fra hverandre. En ny brenning av jernet førte frem til et råstoff som kunne viderebehandles i en smie og gjøres om til redskaper av jern.

Utvinningen av jernmalm på Høvringen forteller om en tid da området var dekket av stor skog, kanskje slik vi fortsatt ser den i nedre deler av Høvringen. De hentet nok ikke store mengder ved nede fra dalen. Rester av slik skog dukker av og til opp når det graves i myrer på Høvringen.

Denne skogen var kanskje årsaken til at det ikke er registrert steinmurte fangstgraver på Høvringen – de var beregnet på fangst av reinsdyr, og det trakk trolig ikke reinsdyr gjennom skogen her. Det gjorde derimot elgen, slik den fortsatt gjør det i skogen rundt Høvringen.

Lokalisering og beskrivelse av spor etter utvinning av myrmalm

1 Jernvinneanlegg. Nedenfor Gammelsetervegen som går ned fra Høvringen Handel. Det ligger ca 50 meter nedenfor veien, ikke langt fra der kraftledningen krysser veien. Det er hugget kraftig der nå, og det er reist to nye hytter på nedsiden av veien, like ovenfor kulturminnet. Det er ikke merket. Det er det mest komplette anlegget for utvinning av jern på Høvringen, fordi det også er funnet spor av en ovn. KulturminneID 78109. Formo, gårdsnummer 261, bruksnummer 1.

Riksantikvarens beskrivelse: Jernvinneanlegg med to kullgroper, en slagghaug og en ovn. I svak SSVhelling, jernvinneanlegg. I SØ ligger: Fornminne 1-2: Kullgroper, inntil hverandre. Den NØ-re er rund, ytre diameter 2,3 m, dybde 0,4 m. Tykk mose i bunnen. Den SV-re er kvadratisk i nedgravingen og har kraftig voll i nedkant. Ytre diameter 4,5 - 5 m, indre mål 2,5 x 2,5, dybde 0,7 m. 2 m NV for første beskrevne grop: ovn. Framstår som rundt søkk med diameter 1,3 m. I bunnen stikker to bruddstein opp. Inntil og NV for ovnen. Slagghaug. Orientert SV-NØ, lengde 3,2 m, bredde 2 m, høyde 0,2 - 0,3 m. Hele anlegget er bevokst med einer og 3-4 furutrær.

Det er også registrert en fangstlokalitet litt øst for jernvinneanlegget, en enkeltstående fangstgrop. Det er sannsynlig en feilregistrering tidligere gjort av en privatperson, og gropen hører til dette jernvinneanlegget.

2 Kullutvinning. Ved Brennsseterveien opp fra Høvringen Handel, ca 50 meter fra Høvringsvegen. På venstre side. Hører til Romundgard, gårdsnummer 270, bruksnummer 1. KulturminneID 127248-1

Riksantikvarens beskrivelse: 2 kullgroper, halvveis ødelagt og borte pga. veien som går opp til Brennsætre. To kullgroper som ligger i den lyngbevokste hellinga over Høvringen kro og inntil veien opp til Brennsætre. Begge gropene er halvveis borte som følge av veien opp til Brennsætre. Det ble påvist kull i begge gropene. I og ved gropene vokser det mye einer og lyng. Gropene ligger ved siden av hverandre, inntil veien, orientert Ø-V. Det ble ikke påvist slag.

Dette er altså et anlegg som ble brukt til å lage trekull for bruk i jernvinner, kanskje den som er beskrevet som nr. 1.

3 Jernvinneanlegg. Ved Weidemannveien, mellom tredje (nr. 8) og fjerde hytte (nr. 12) på venstre hånd, har det ligget et jernvinneanlegg. Gårdsnummer 273, bruksnummer 43.

Riksantikvarens beskrivelse: Jernvinneanlegg bestående av 2 sikre kullgroper (kull påvist), 1 usikker kullgrop (kull ikke påvist) og samling av slagg. Anlegget ligger på gress og einerbevokst skråning mellom to hytter.

Kullgrop 1 ligger lengst NV, rett over Kvannslådalsåa. Gropen er kvadratisk i bunn og har markerte voller unntatt i NØ, der den flukter med terrenget. Gropen er mye nedtråkket nederst i NV kant. Det går sti over NV voll, som dermed er noe ødelagt. Gropen er bevokst med einer og blåbærlyng. Ytre mål: 7m. Indre mål: 3,90m. Dybde 80cm.

Dette kulturminnet ble delvis ødelagt for få år siden, da Høvringen kloakkselskap førte en avløpsledning gjennom feltet. En kullgrop er intakt, slagghaugen er ødelagt – noen slaggbiter lar seg identifisere om man graver litt eller bruker magnet. Det skjedde uten at tomteeieren ble varslet.

4 Jernvinneanlegg. Anlegget ligger ca 50 meter etter at sommerveien fra Juvholseterveien krysser nordøstover over Mjølrakkå på en plattning, og på høyre side av veien sett fra bekken. Grunneiere er gårdsnummer 269, bruksnummer 2 og 42 (en hytteeier). KulturminneID 29964-1

Riksantikvarens beskrivelse: Jernvinneanlegg med to kullgroper, ovn og slagghaug. På flate og 14 m NV for V-ligste hjørne på hytte: Fornminne 1: Kullgrop, rund og bolleformet med voll rundt hele. Ytre diameter 5 m, indre diameter 2,4 m, dybde 0,9 m. 4 m NV for fornminne 1: Fornminne 2: Kullgrop, rund og bolleformet med voll rundt hele. Noe gammelt avfall (hermetikkbokser, glass og oljepapp) i bunnen. Ei furu vokser på vollen i NV. Ytre diameter 5,3 m, indre diameter 2,2 m, dybde 0,7 - 0,8 m. Ei sti løper inntil begge gropene i N. 5,5 m V for fornminne 1: Ovn. To steiner stikker opp av bakken med 20 cm mellomrom. En av dem er ei flat helle. Fuktig mose mellom dem. Inntil og S for dem ligger en VNV-ØSØ orientert forhøyning, lengde 1,6 m, bredde 1,2 m, høyde 0,35 m. Under mosedekket kjennes store steiner, og en stein er synlig i markoverflaten. Hører trolig med til ovnen. 1 m ØSØ for de to ovenfor beskrevne steiner: slagghaug. Diameter 1,6 m, høyde 0,3 m. Hele anlegget er bevokst med lav einer, lyng og mose og er godt synlig i terrenget.

5 Jernvinneanlegg. Det ligger rett under 990-meters koten, ca 200 meter nord for nordligste hytte, på stien mellom Kvannslådalseåe og Mjølrakkå. Stien skjærer gjennom nederste del av vollen rundt den øverste av gropene, det andre ligger syd for stien. Gropene ligger omtrent som en femtallet i en terning. KulturminneID 127149-3. Gårdsnummer 272, bruksnummer 9.

Riksantikvarens beskrivelse: Jernvinneanlegg bestående av 5 kullgroper, 1 slagghaug og 1 mulig tuft. Anlegget ligger på en flate på åsryggen mellom "Mjølrakkå" og "Kvannslådalsåa". Kullgrop 1-4, slagghaug og mulig tuft ligger SV for sti, kullgrop 5 ligger NØ for sti, SV voll skjæres av stien. Kull ble påvist i alle 5 groper. Det er et fellestrekk for gropene at de har lave, men synlige og brede voller.

Kullgrop 3 ligger 2,5m Ø for grop 2. Gropen er rund og en stein er synlig i bunnen. Det vokser mye einer på vollene og i kantene i N og Ø, vegetasjonen er ellers som grop 1. Noe erosjon på voller. Ytre mål: 8,80m. Indre mål: 2,20m. Dybde: 98cm.

Dette er et meget vakkert kulturminne, lett tilgjengelig, og nesten helt uberørt.

6 Uregistrert jernvinneanlegg, påvist av Dag Solhjell, og innrapportert til kulturminnevernet i Oppland fylkeskommune sommeren 2016.

Da Juvholsetervegen i 2015 ble litt opprustet, ved at det ble kjørt et skjær langs veien for å forbedre avrenning på sidene, kom det tydelig frem spor av både trekull og slagg. Det er synlig ca 100 meter nedenfor der sommeravkjøringen er anlagt over Mjølrakkåe, på østsiden av veien, rett overfor innkjøringen til Eglumseter. Der ser man også en dyp grop like ved veien, til dels dekket av vier, ikke langt fra hytten som ligger der. Det kan se ut som om selve veien er lagt rett over en slagghaug eller en kullgrop, for det kan anes rester av trekull der et brøyteskjær har gått inn i det øverste torglaget ved innkjøringen til Eglumseter.

Samlet vurdering av kulturminner etter utvinning av myrmalm på Høvringen i førreformatorisk tid.

Det har vært en omfattende virksomhet på Høvringen for å utvinne jern av myrmalm. Det er ikke sikkert at alle spor ennå er funnet, funn nr. 6 tyder på det. Virksomheten går minst 5-600 år tilbake, og vitner om stor skog på Høvringen den gangen, og et betydelig nærvær av mennesker over lenger tid. Vi kan anta at det var bønder på Sel som sto for jernutvinningen, men det vet vi ikke. . Det ligger rett under 990-meters koten, ca 200 meter nord for nordligste hytte.

Disse kulturminnene er ikke merket, og de er sårbare for den modernisering av infrastruktur for veier og avløp som har skutt fart de senere årene. Det er behov for å sikre disse fortidsminnene mot videre ødeleggelse, for å synliggjøre dem for alle har interesser på Høvringen, og for å iverksatt arkeologisk forskning både for å datere virksomheten og informere om den.

Lokalisering av spor etter fangstlokaliteter

På Høvringen finnes det bare fangstgroper, ikke steinmurte fangstgraver.

A. Enkel fangstgrop. Den ligger nedenfor Høvringsvegen, om lag 200 meter ovenfor der Høvringsvegen deler seg i to, der skiltene peker bl.a. mot Putten seter. Eiendom gårdsnummer 272, bruksnummer 13.

Riksantikvarens beskrivelse: Fangstgropen ligger på en smal rygg med søkk mot veggen og bratt side ned til Høvringsåa. Rundt gropen er det noe stein. Gropen hadde ikke synlige voller. Indre lengde: 4,8m. Indre bredde: 3,5m. Dybde: 1,10m. I bunnen av gropen ligger en del kvist. På kanten og i gropen vokser det blåbærlyng og gress.

På kartet vises funnet nærmere veggen enn det befinner seg i virkeligheten, men det er allikevel lett å finne. Det går saueråk tett ved.

B Fangstanlegg med 14 groper over ca 1,5 km.

Dette er nok det mest forbløffende fangstanlegget på Høvringen. Det ligger med sine 14 groper på begge sider langs stien på vestsiden av Høvringsåe, som starter ut øst for Brekkeseter, over en strekning på om lag 700 meter. Fortidsminne ID 96952-14. Gårdsnummer 279, bruksnummer 3 (Brekkeseter).

Riksantikvarens beskrivelse: Lokalitet med 14 dyregraver registrert av Øystein Mølmen (reg. nr. 82 i Sel). Ligger på nordsiden av Høvringsåa over en strekning på ca. 700m. Hovedvekten av gravene ligger mellom elva og en sti. Lokaliteten er tegnet av Mølmen. Eksakt registreringsdato/år er ikke kjent for Mølmens registreringer.

Den lavestliggende gropen ligger noen få meter til høyre for stien sett oppover, noe nedenfor stiskilet på en høy stang. Den neste ligger meget nære stien, og er meget lett å oppdage. De øvrige må man lete litt for å finne. Hver grop var tidligere beskrevet og lokalisert i forhold til de øvreige på Norgeskart, den tjenesten er der ikke lenger.

C To fangstgrop, en uregistrert. De befinner seg ca 100 meter rett øst for øverste hytte i Weidemannvegen, og ca 80 meter syd-vest for nedre vestre hjørnet på den store åkeren som både sommersti og vinterpreparert skiløype går på nedsiden av. Gårdsnummer 273, bruksnummer 7, som sogner til Lomsetervegen.

Kulturminnet er hos Riksantikvaren registrert som en fangstgrop, uten nærmere beskrivelse. Finner man frem til den, oppdager man lett at det bare 8-10 meter derfra er enda en fangstgrop. Begge er uvanlig vide og dype, men vanskelig å se fra avstand på grunn av ganske mye buskvegetasjon og små trær i et myrlendt område. Gropene har åpenbart ikke vært besøkt av arkeolog. Den uregistrerte gropen ble registrert av Dag Solhjell høsten 2016.

D To fangstgrop (kullgrop?), uregistrerte. De befinner seg i Valamorkje, på stien mot Skogsætrin, på høyre side av stien om lag 100 meter fra siste hytte til venstre for stien, bare 5-8 meter fra stien, om lag 10 meter fra hverandre. De er dekket av kratt, den østligste er nærmest stien. De er ikke så store som fangstlokalitet C. Registrert av Dag Solhjell høsten 2016.

Refleksjoner over fangstlokalitetene.

Det er fristende å se jernvinneanleggene og fangstanleggene i forbindelse med hverandre. De samme menneskene som drev med utvinning av myrmalm kan ha anlagt fangstanleggene for å skaffe mat til seg selv, samt materialer fra dyrene, som huder og horn.

Avsluttende merknader om gamle kulturminner på Høvringen

Det finnes altså på Høvringen minst ti lokaliteter for kulturminner som er automatisk fredet. Et av dem har hele 14 enheter, spredd over en distanse på 750 meter. Flere andre har 5-7 enheter. Det er liten kunnskap lokalt om disse kulturminnene, og de blir lett skadet.

Det er et påtrengende behov for tiltak som kan sikre og beskytte de automatisk fredede kulturminnene på Høvringen. Det første som bør skje i den hensikt, er å merke dem, og å utgi en liten publikasjon som lokaliserer og beskriver dem og deres bruk. Det er også meget ønskelig at det blir foretatt en oppdatert registrering av alle disse kulturminnene, og at det blir gjennomført et forskningsprosjekt der deres alder og bruk blir klarlagt og beskrevet.

Dag Solhjell, Høvringen 31. desember 2016